

За підтримки

Інституту історії України НАН України
Історичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
Українського інституту національної пам'яті

Рекомендовано до друку вченою радою
історичного факультету Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

Сьогодні, коли відбуваються потужні зрушення в суспільному сприйнятті минулого, відновлюється інтерес до історії України. Читач може познайомитися з думкою провідних вітчизняних істориків, результатами останніх наукових досліджень та відкриттів. При цьому автори не виконують ідеологічне замовлення, їхні оцінки часом не збігаються, що дозволяє кожному з нас самому виступити суддею в цих суперечках.

- Українське питання наприкінці 1930-х рр.: пакт Молотова — Ріббентропа
- Тотальна війна на винищення: Україна у радянсько-німецькій війні 1941—1945 рр.
- Акт 30 червня 1941 р. — спроба ОУН(б) відновити українську державність
- Непростий вибір союзника: українці між західними демократіями та гітлерівською Німеччиною

Сьогодні ці теми стали вкрай актуальними, і пропонування книжка може відповісти на чимало питань, які цікавлять і турбують кожного українця.

Володимир В'ятрович,
голова Українського інституту
національної пам'яті

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-1686-0

9 786171 216860

ВІД РЕЙХСТАГУ ДО ІВОДЗІМИ
У ПОЛУМ'І ВІЙНИ

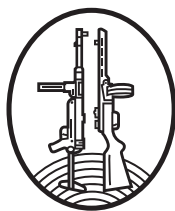

ВІД РЕЙХСТАГУ ДО ІВОДЗІМИ

У ПОЛУМ'І ВІЙНИ

Україна та українці
у Другій світовій

ВІД РЕЙХСТАГУ ДО ІВОДЗІМИ

У полум'ї війни

*Україна та українці
у Другій світовій*

ХАРКІВ **КЛУБ**
2017 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4
В42

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 10 від 22 жовтня 2015 р.)

Авторський колектив: *Володимир В'ЯТРОВИЧ, Сергій ГРОМЕНКО,
Максим МАЙОРОВ, Іван ПАТРИЛЯК, Яна ПРИМАЧЕНКО, Андрій РУККАС*

Під загальною редакцією *Яни ПРИМАЧЕНКО*

Координатор серії «Історія без цензури» *Кирило ГАЛУШКО*

Рецензенти:

Геннадій Боряк, доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України
Володимир В'ятрович, кандидат історичних наук

Громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

Дизайнери обкладинки *Кирило Ткачов, Владислав Прокопів*

У оформленні обкладинки використано
фото лейтенантів армії США та СРСР на фоні пропагандистського плакату
«Схід і Захід зустрічаються» на Ельбі

Популярне видання

Від Рейхстагу до Івдовіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій

Керівник проекту *В. В. Столяренко*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Редактор *О. О. Старова*
Художній редактор *Ю. О. Сорудейкіна*
Технічний редактор *В. Г. Євляхов*

Підписано до друку 10.11.2016.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 18,48.
Наклад 17 000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика "Глобус"»
61012, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідчення ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

-
- © Д. Вортман, карти, 2017
 - © В. М. В'ятрович, С. В. Громенко, М. В. Майоров,
І. К. Патриляк, Я. Л. Примаченко, А. О. Руккас, текст, 2017
 - © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017
 - © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

ISBN 978-617-12-1686-0

Вступ

Книга «Від Рейхстагу до Іводзіми» хронологічно завершує 10-томну серію «Історія без цензури», яка вже рік із вами — нашими шановними уважними та подекуди критичними читачами. Це останнє вагоме слово нашої науково-популярної добірки й водночас прелюдія до нових, позасерійних видань «Клубу Сімейного Дозвілля» та громадського проекту «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт». Минулий рік засвідчив, що історія цікавить українського читача, що його турбують різні періоди та проблеми й що, зрештою, наше минуле невичерпне. Це є показником не лише зростання загальнокультурного інтересу, а й важливості для звичайних громадян історичних тем як запоруки розуміння сьогодення та завтрашнього дня.

Цікавість до минулого на тлі драм та інтриг «високої» й «низької» політики, пропагандистських битв та кризи звичного «післявоєнного» світового ладу зумовлює інтерес до історії Другої світової війни. Багатоступінчаста хронологія, специфіка різних періодів, двоїсті уявлення про агресорів та жертв і ціла низка масштабних трагедій, що фундаментально позначилися на історичній пам'яті кількох народів, — усе це Друга світова війна. Доля нашої Батьківщини в ній є не винятково, але по-особливому драматичною: українці були найбільшим бездержавним народом Європи, який узяв участь у воєнних подіях у кількох частинах світу в складі десятки армій різних держав і територія якого зазнала нищівних руйнувань та стала полем нелюдських експериментів і злочинів тоталітарних режимів. І тоді ж відновився придушений

у 1920-х рр. український національно-визвольний збройний рух, той рух Опору, який не вичерпався в 1945 р.

З огляду на всі окреслені проблеми лише академічний історіографічний вступ до цієї книжки мав би становити десь 50 сторінок. Але це науково-популярне видання, і ми поки не можемо дозволити собі таке. Скажемо лише, що на сторінках запропонованої книжки кілька вельми знаних українських істориків виклали сучасний погляд на зазначені проблеми. У виданні використані всі сучасні здобутки української й закордонної історичної науки. Зі списком цих фундаментальних праць читач може ознайомитися наприкінці книжки, якщо йому захочеться продовжити вивчення драматичних подій Другої світової війни. Ми намагалися розповісти про складне просто, але зрозуміло, що догодити всім неможливо. Та й немає потреби: якщо сперечаються історики, то чого очікувати від пересічних громадян? Але підставою для висновків і позиції наших авторів є факти, котрі можна перевірити. Тому ми впевнені в тому, як і що пишемо.

Запрошуємо читачів поцінувати нову працю «ЛІКБЕЗ». І якщо вона вам сподобається, друзі, шукайте наші наступні, уже позасерійні видання. А їх тепер буде чимало...

*Координатор громадського просвітницького проекту
«ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»
Кирило Галушко*

ЗРУЧНИЦЯ ГЕОПОЛІТИКИ: УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939—1941 рр.)

Українське питання в міжнародних відносинах наприкінці 1930-х рр. Пакт Молотова — Ріббентропа

З приходом у 1933 р. до влади в Німеччині нацистської партії, лідери якої відкрито декларували необхідність геополітичних змін у Європі, «українська проблема» набула нового звучання в устах європейських дипломатів, політиків і журналістів.

Українське Закарпаття, яке в міжвоєнні роки перебувало в складі ЧСР, стало об'єктом торгів між Німеччиною, Угорщиною, Польщею та Радянським Союзом. Українські політичні угруповання, стимульовані напівофіційними заохоченнями з Берліна, активізували свою діяльність, спрямовану на здобуття автономії Карпатської України, передбаченої чехословацькою

конституцією. Побоюючись перетворення Карпатської України на непідконтрольний осередок української державності, протест проти автономізації краю висловили Будапешт, Варшава, Бухарест і Москва.

28—30 вересня 1938 р., під час сумновідомої Мюнхенської конференції, було вирішено долю Судетської області, а вже 21 жовтня А. Гітлер ухвалив рішення щодо остаточного розгрому «залишкової Чехії». Одразу після Мюнхена свої територіальні претензії до пошматованої країни висунули Угорщина й Польща. У контексті цих амбіцій дедалі гострішим ставало питання українського Закарпаття. 8 жовтня 1938 р. Закарпаття було проголошене автономією в складі ЧСР, а 10 жовтня празький уряд оголосив про перетворення Чехословаччини на федерацію трьох державотворчих суб'єктів — Чехії, Словаччини та Підкарпатської Русі (з 3 грудня 1938 р. — Карпатської України).

Динамічні державотворчі процеси, які розгорнулися в Карпатській Україні, стали каталізатором антипольських виступів на території Галичини та Волині. Варшавський уряд дедалі наполегливіше порушував питання про ліквідацію української автономії в ЧСР.

Демонструючи свою всесильність у сфері встановлення кордонів і вирішення долі народів, нацисти 2 листопада 1938 р., під час засідання так званого Віденського арбітражу, частково задовольнили претензії Будапешта, передавши Угорщині південні регіони Закарпаття з найбільшими містами Ужгородом, Мукачевим, Береговим і стратегічною залізницею.

Практично вся європейська дипломатія та преса в листопаді 1938 р. були переконані, що А. Гітлер перетворить залишок Карпатської України на плацдарм для нападу на СРСР. Однак на зламі 1938—1939 рр. події дістали новий, несподіваний розвиток. 6 січня 1939 р. на переговорах міністра зовнішніх справ Польщі Ю. Бека з Й. Ріббентропом було безпосередньо розглянуто українське питання. Й. Ріббентроп заявив, що Німеччина використовувала Карпатську

Україну лише для того, аби «заподіяти шкоду росіянам», а «українська проблема», на його думку, була цілковитим «привілеєм Польщі». 26 січня 1939 р., знову відвідавши Берлін, Ю. Бек дістав запевнення від німецьких урядовців у тому, що Німеччина готова віддати Польщі територію України до Дніпра та Чорного моря.

Захоплені ідеями можливого союзу з Німеччиною у війні за українські землі, польські лідери прогавили наближення катастрофи власної держави. Привабливі обіцянки з боку А. Гітлера і його дипломатів були вдалим камуфляжем справжніх намірів нацистів і щодо України, і щодо Польщі. На зламі 1938—1939 рр. німецький канцлер дійшов висновку, що Німеччина сягнула піку своєї мілітарної переваги над іншими державами Європи, тож має скористатися сприятливим моментом для початку війни.

8 березня 1939 р., виступаючи у вузькому колі представників військового командування та партійного керівництва, А. Гітлер наголосив на тому, що до 15 березня має бути ліквідована Чехо-Словаччина, після чого настане черга Польщі. Протягом 1940—1941 рр. А. Гітлер планував здійснити розгром Франції й підкорити Британію. Перспектива війни з Польщею й західними демократіями поставила перед німецькою дипломатією важке завдання — якимось чином нейтралізувати СРСР і змусити Москву не втручатися в європейський конфлікт.

Оскільки проблема Карпатської України була основною перешкодою на шляху до радянсько-німецького порозуміння, рішення щодо майбутньої долі маленької української автономної держави було ухвалене без зволікань. 14 березня 1939 р. угорські війська з благословення А. Гітлера атакували українське Закарпаття. 15 березня Сойм Карпатської України ухвалив декларацію про незалежність і звернувся до німецького консула Гофмана з пропозицією, щоб Німеччина взяла під свій патронат Закарпаття, як і Словаччину. Відповідь із Берліна, безпосередньо від канцелярії А. Гітлера, надійшла

миттєво: регіон без опору мав увійти до складу Угорщини. Президент Карпатської України А. Волошин відкинув німецький ультиматум. Героїчний спротив Української Карпатської Республіки був потоплений у крові угорськими гонведами — «українська проблема» вкотре була принесена в жертву геополітичним інтересам могутніх європейських гравців.

Розправившись із залишками Чехословаччини в середині березня 1939 р., німецький фюрер уже 3 квітня 1939 р. віддав наказ про підготовку нападу на Польщу, а 11 квітня підписав план війни з нею (план «Вайс»). Відтак «українське питання» знову стало актуальним для політичних ігор, які вела Німеччина.

Дізнавшись про плани Німеччини розгромити Польщу (найбільшого й наймогутнішого союзника Британії та Франції на Сході Європи), замість того аби вступити у війну із СРСР за Україну, французи й британці звернулися до Кремля з пропозицією розпочати переговори щодо можливого підписання договору про двосторонню взаємодопомогу.

Переговори між Москвою та західними демократіями відверто насторожували Берлін. У якості контрзаходу німці вирішили вкотре розіграти «українську карту». Щоб активізувати український рух у Західній Україні, представники німецької військової розвідки (абверу) встановили контакт із лідером ОУН А. Мельником і зуміли переконати його в необхідності координувати зусилля ОУН із Німеччиною, незважаючи на те, що німці зрадили Карпатську Україну. Співробітники абверу наголошували на тому, що передання Угорщині Закарпаття було лише тактичною поступкою, необхідною для майбутнього відродження української державності на більшості територій України.

Демонструючи свою «добру волю» щодо українців, представники абверу визволили з угорського полону 400 карпатських січовиків. А 15 серпня 1939 р. керівництво абверу отримало дозвіл на створення з частини колишніх карпатських січовиків українського диверсійного загону під кодовою

назвою «Bergbauernhilfe» («Допомога горянам»). Український легіон із 200 осіб очолив полковник Р. Сушко. Формування цієї військової сили стало важливим чинником тиску на Кремль для німецької дипломатії.

Паралельно з розігруванням «української карти» німецькі дипломати гарячково шукали способи порозуміння з диктатором СРСР Й. Сталіним. 2 серпня 1939 р. голова МЗС Й. Ріббентроп особисто поспілкувався з радянським представником у Берліні Г. Астаховим, запевнивши його, що Німеччина «прихильно ставиться до Москви», і водночас запропонувавши Кремлю визначитися, підтримає СРСР Францію та Британію чи Німеччину. У разі прихильності Кремля до Німеччини Й. Ріббентроп обіцяв, що всі проблеми між Балтійським та Чорним морями Берлін розв'язуватиме спільно з Москвою. Стосовно Польщі Й. Ріббентроп натякнув на можливість спільного вирішення долі цієї країни й запропонував радянському представникові подумати щодо того, аби СРСР підпорядкував східну частину польської держави, тобто території Західної України та Західної Білорусії.

12 серпня 1939 р. (у той самий день, коли до Москви прибула англо-французька місія) новий радянський нарком закордонних справ В. Молотов повідомив через Г. Астахова, що радянський уряд готовий вести переговори з Берліном. А 15 серпня 1939 р. Й. Ріббентроп передав через німецького посла в Москві Ф. Шуленбурга своє особисте звернення до В. Молотова. Справжнім автором послання був А. Гітлер. У своєму зверненні нацистський лідер запевняв радянський уряд у тому, що між німецьким національним соціалізмом і радянським соціалізмом дуже багато спільного, а причиною непорозумінь між двома країнами є тільки спроби їх розсварити з боку «західних капіталістичних демократій». У посланні також було відзначено, що нацисти готові спільно з комуністами розв'язувати всі проблеми в Східній Європі та прагнуть тісної економічної співпраці між Третім Рейхом і СРСР.

З 16 серпня 1939 р. між представниками німецького та радянського закордонних відомств розпочалися активні переговори. Німецький посол Ф. Шуленбург щодня відвідував керівника наркомату закордонних справ В. Молотова. 18 серпня 1939 р. Ф. Шуленбург повідомив Берлін про готовність Радянського Союзу укласти торговельно-кредитну угоду, а потім підписати пакт про ненапад.

19 серпня 1939 р. представники Німеччини та СРСР підписали економічний договір. Того ж дня В. Молотов передав до Берліна проект пакту про ненапад між двома країнами. Угода про ненапад гарантувала А. Гітлеру спокій на східних кордонах Німеччини й дозволяла, «не озираючись», воювати з Польщею, Францією та Британією.

Того ж дня сталася ще одна важлива історична подія. Саме 19 серпня 1939 р. Й. Сталін публічно заявив про необхідність підштовхнути Європу до нової війни, яка стане увертюрою до «світової революції». Виступаючи на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) за участі провідних діячів Комінтерну, Й. Сталін підкреслив: «Питання миру чи війни вступає в критичну для нас фазу. Якщо ми укладемо угоду про взаємну допомогу з Францією та Великою Британією, Німеччина відмовиться від Польщі й почне шукати «модус вівенді» із західними державами. Війна буде відвернута, але в майбутньому події можуть набути загрозливого для СРСР характеру. Якщо ж ми приймемо пропозицію Німеччини про укладення пакту про ненапад, вона, звісно, нападе на Польщу, і втручання Франції та Британії в цю війну стане неминучим. Західна Європа зазнає серйозних хвилювань і безладдя. У цих умовах у нас буде чимало шансів лишитися осторонь від конфлікту, і ми зможемо сподіватися на наш вигідний вступ у війну. Досвід двадцяти останніх років показує, що в мирний час неможливо мати в Європі настільки сильний комуністичний рух, щоб більшовицька партія змогла захопити владу. Диктатура цієї партії стає можливою лише в результаті великої війни. Ми зробимо свій вибір, і він зрозумі-

лий. Ми повинні прийняти німецьку пропозицію й ввічливо відіслати назад англо-французьку місію»¹.

21 серпня 1939 р. радянська дипломатія мала вирішити ще одне важливе завдання — перервати співпрацю з англо-французькою місією. Саме цього дня в перемовинах було досягнуто значних успіхів. Однак опівдні до кімнати переговорів увійшов ад'ютант К. Ворошилова Р. Хмельницький і передав наркомові оборони СРСР записку від особистого секретаря Й. Сталіна О. Поскрьобишева: «Климе! Коба велів згортати шарманку!» Виконуючи волю Й. Сталіна, К. Ворошилов без пояснення причини перервав переговори, незважаючи на активні протести англійців і французів.

А. Гітлер із нетерпінням чекав на відповідь із Москви, тож, коли ад'ютант приніс йому коротеньку телеграму від Й. Сталіна, німецький канцлер радісно вигукнув: «Вони в моїх руках! Я знову взяв гору! Я маю в кишені весь світ!»

Аналогічно радість із приводу майбутнього підписання угоди з А. Гітлером висловлював і радянський диктатор. Однак при цьому Й. Сталін аж ніяк не прагнув ділити з А. Гітлером світ, очевидно вважаючи, що земна куля, зображена на радянському гербі, має цілком підпорядковуватися єдиній волі комуністичного тирана. Зокрема, маршал Г. Жуков згадував, що Й. Сталін «був переконаний, що він, спираючись на пакт, обведе А. Гітлера навколо пальця». Це підтверджував і М. Хрущов, який у спогадах залишив такі слова Й. Сталіна

¹ Текст виступу Й. Сталіна був опублікований французькою агенцією «Гавас», яка отримала його з «надійних швейцарських джерел». Очевидно, що текст цієї промови передав на Заході хтось із європейських комуністів, керівників Комінтерну. 30 листопада 1939 р. Й. Сталін особисто дав інтерв'ю газеті «Правда» (що він робив лише у виняткових випадках), почавши заповідливо заперечувати «брехливе повідомлення» агентства «Гавас». Радянська історична наука й пропаганда впродовж 50 років відкидали факт не лише виступу Й. Сталіна, а навіть розширеного засідання Політбюро 19 серпня 1939 р. Уперше підтвердив реальність такого засідання відомий радянський історик і біограф Й. Сталіна Д. Волкогонов. 16 січня 1993 р. в інтерв'ю газеті «Известия» він підкреслив, що особисто читав протоколи того історичного зібрання. 1994 року російський історик Т. Бушева вперше опублікувала в журналі «Новый мир» повний текст виступу Й. Сталіна 19 серпня 1939 р., знайдений в колишньому таємному фонді «спецхрана СРСР». Пізніший аналіз тексту документа підтвердив авторство Й. Сталіна.

стосовно пакту з німцями: «Ну, для початку ми обманули А. Гітлера».

23 серпня 1939 р. до Москви прибув Й. Ріббентроп. До складу німецької делегації входили також Ф. Шуленбург, радник Гаус та перекладач Хільгер. З радянського боку, на здивування Й. Ріббентропа, окрім В. Молотова та перекладача Павлова, був присутній і сам Й. Сталін. Згоди щодо пакту про ненапад дійшли швидко, поклавши в основу документа радянський проект. Більш жваво обговорювали проблеми, окреслені в тексті таємного додаткового протоколу. Однак і в цьому випадку проблеми розв'язували швидко, оскільки узятий за основу німецький проект таємного протоколу надавав СРСР достатньо переваг, а на всі додаткові радянські пропозиції Й. Ріббентроп охоче погоджувався. Тому й не дивно, що гітлерівський міністр закордонних справ у своїх спогадах відзначав, що «на переговорах панувала приємна атмосфера».

Близько опівночі переговори завершилися підписанням пакту про ненапад, за яким в історії закріпилася назва «пакт Молотова — Ріббентропа». Термін дії угоди мав становити десять років з автоматичним продовженням на п'ять років у разі, якщо жодна зі сторін його завчасно не денонсує. Обидві держави зобов'язувалися утримуватися від будь-яких насильницьких дій у розв'язанні двосторонніх конфліктів і висловлювали готовність не підтримувати треті держави в разі нападу на якусь із договірних сторін. Договором було передбачено консультації країн із питань, що становитимуть взаємний інтерес. Також цей документ забороняв сторонам брати участь у міжнародних блоках та союзах, спрямованих проти когось із них. Будь-які суперечки чи непорозуміння мали бути вирішені шляхом мирних переговорів і взаємних погоджень.

Загалом у самому факті підписання договору про ненапад не було нічого надто неординарного чи протиправного, якби водночас не уклали таємний додатковий протокол. Цей документ передбачав розмежування сфер впливу сторін у Східній

та Центральній Європі, грубо порушуючи суверенітет і територіальну цілісність кількох незалежних держав. Радянська сфера впливу охоплювала Естонію, Латвію, Фінляндію, Бессарабію та східну частину польської держави (на схід від річок Нарев, Вісла, Сян). На радянському боці, окрім українських і білоруських етнічних земель, опинилися Люблінське та частина Варшавського воєводства, заселені переважно поляками.

Після підписання угоди обидва диктатори залишилися задоволеними. А. Гітлер вважав, що домогся участі Кремля у війні проти Польщі та дружнього нейтралітету СРСР під час війни Німеччини з Францією й Британією. Німецький канцлер розраховував на швидкий розгром західних демократій і повернення німецьких дивізій на Схід для здобуття «життєвого простору», а більшовицький лідер бажав затяжної війни на Заході з подальшою радянізацією Європи. Як засвідчив розвиток подій, обоє прорахувалися у своїх планах.

Зважаючи на укладення угоди з Й. Сталіним, нацисти знову «заховали до рукава» «українську карту». Легіон Р. Сушка, передислокований до Словаччини в очікуванні вторгнення в Польщу, 25 серпня 1939 р. було заборонено використовувати під час бойових дій. До початку війни 1 вересня 1939 р. німці більше не згадували про «українську проблему»: Берлін мав нового, набагато вигіднішого союзника, з яким розраховалися західноукраїнськими землями.

Українські землі під час Вересневої кампанії 1939 р.

Польські урядові та військові кола, не маючи інформації про зміст таємного протоколу, досить спокійно сприйняли підписання радянсько-німецького договору про ненапад. Як свідчив начальник Головного штабу генерал В. Стахевич, польський уряд вважав, що «у майбутній війні Радянський Союз спочатку зберігатиме нейтральність. Причому ця нейтральність

матиме для союзних держав прихильний характер». Таке припущення «підтверджувала низка заяв із боку представників радянського уряду». У зв'язку з цим практично всі свої війська поляки кинули на захід. Залишати на сході навіть мінімальні сили вважали недоцільним.

Через тиждень після підписання пакту Молотова — Ріббентропа, 1 вересня 1939 р., німецькі війська почали широкомасштабний збройний наступ на польську державу, розв'язавши тим самим новий світовий конфлікт. Наприкінці першої декади вересня вони захопили західні регіони країни й швидко наблизилися до лінії річок Вісла та Сян. Польським військам не вдалося втримати головну лінію оборони, а запланований контр-наступ резервної армії не відбувся. Німці прорвали фронт, і у велику «шпарину» в районі Ченстохови були кинуті значні танкові сили, які вже на восьмий день війни досягнули Варшави.

10 вересня головнокомандувач польських збройних сил маршал Е. Ридз-Сміглий ухвалив рішення про відступ армії на нову оборонну позицію в південно-східних районах, яка мала проходити вздовж лівого берега Сяну, середньої течії Вісли й Вепшу, а потім ішла б до Бреста й далі поліськими болотами до кордону із СРСР. Проте події на фронті розгорталися за іншим сценарієм. Уже 11 вересня німці форсували Сян біля Ярослава, а в районі Кросценько вони вийшли на тили польських військ так, що вже наступного дня німецький моторизований загін стояв на підступах до Львова. Тож реалізувати план головнокомандувача зі стабілізації фронту на Сяні та середній Віслі виявилось неможливо. Тому 13 вересня маршал Е. Ридз-Сміглий вирішив розпочати організацію оборони на «румунському плацдармі» — території між річками Стрий та Дністер й угорським та румунським кордонами. На цю територію планували відвести основні сили з центральних та південних районів країни й, спираючись на військові надходження з Франції (які мали бути скеровані до румунського порту Констанца), втримати кризу до початку наступу союзників на західному фронті.

У планах польського головного командування особлива роль була відведена львівському оперативному району, який мав стати передпіллям для «румунського плацдарму». Через цей район мали відходити за Дністер війська з Центральної Польщі. У зв'язку з цим для запобігання просуванню мобільних загонів противника до прибуття основних сил на далеких підступах до Львова планували створити вузли оборони, які б прикривали основні автомагістралі в західному та північно-західному напрямках. Проте вже 12 вересня з незахищеного південно-західного боку до міста підійшов моторизований розвідувальний загін німецької 1-ї гірської дивізії. Таким чином, не втримавши оперативний район, польське командування розпочало організацію оборони довкола Львова. Гарнізон на чолі з генералом В. Лянгнером отримав категоричний наказ боротися до останнього, оскільки маршал Е. Ридз-Сміглий сподівався, що місто стане своєрідною перевалочною базою для військ, які відступатимуть на південь.

На час прибуття перших підрозділів противника у Львові було лише кілька піхотних та кулеметних взводів, хоча місцевий гарнізон мав потенційно великі людські ресурси: у запасному осередку 5-ї піхотної дивізії перебувало понад 6500 резервістів, але для створення з них бойових формувань бракувало зброї, боеприпасів та обмундирування. Протягом наступних днів відбувалося поступове нарощення сил обох сторін у районі Львова. Німецька 1-ша гірська дивізія була в повному складі. З польського боку до міста прибув транспорт із військами, які перекидали з північної ділянки фронту. Збільшення сил відбувалося також за рахунок формування на місці нових підрозділів. За пропозицією генерала М. Янушайтиса були створені добровольчі штурмові протитанкові загоны, головною зброєю яких стали пляшки із запальною сумішшю, що дістали назву «львівські бензиняжі». Загалом львівський гарнізон налічував 20 піхотних батальйонів.

Реально оцінюючи власні можливості, командир німецької 1-ї гірської дивізії утримався від спроб захопити місто

й розпочав облогу. Основними силами альпійські егері закріпилася на висотах на північний захід від міста. Водночас на інших ділянках залишалися тільки слабкі відділи, які своїми активними діями успішно імітували присутність навколо Львова значної кількості військ.

У середині другої декади вересня внаслідок нових поразок на фронті стало зрозуміло, що на «румунський плацдарм» мають шанс пробитися лише три польські піхотні дивізії (11-та Карпатська, 24-га та 38-ма резервні), що перебували тоді в районі Перемишля. Однак генерал К. Соснковський, який очолював ці сили, не маючи зв'язку з головнокомандувачем і не знаючи про його задум, спрямовував свої війська на деблокування Львова замість того, щоб прориватися за Дністер. На своєму шляху польські дивізії завдали ворогові низку поразок. Так, у ніч із 15 на 16 вересня поблизу сіл Рогозне й Мужилівичі на Львівщині частини 11-ї Карпатської дивізії полковника Б. Пругара-Кетлінга розгромили елітну військову частину — моторизований полк СС «Германія». Німці зазнали значних людських та матеріальних втрат. Ессівський полк втратив усе своє важке озброєння, зокрема 8 польових гаубиць, батарею зенітних гармат, більшість мінометів та кулеметів, усі автомашини та артилерійські тягачі. Значну частину захопленої техніки було знищено на місці. Однак перемога далася великою ціною. Тільки в 49-му полку понад сто солдатів та 20 % офіцерів було вбито та поранено.

На самому «румунському плацдармі» відбувалася робота з формування військових з'єднань, які б тимчасово взяли на себе оборону річок Стрий та Дністер. Організація оборони в цьому районі була доручена генералові К. Фабрици. У його розпорядження була віддана група «Стрий» генерала С. Дембінського, яка на той час налічувала три полки та розвідувальний підрозділ. 15 вересня польські війська зіткнулися з передовими підрозділами німецької 57-ї піхотної дивізії, що просувалися до Стрию. Протягом наступних днів поляки здійснили низку контратак, затримавши подальший рух нім-

ців до нафтоносного району Дрогобича та Борислава й навіть вибивши їх зі Старого Самбора.

Якщо на лінії річки Стрий перебували польські війська, то оборону Дністра треба було ще організувати. Це завдання було доручено генералові М. Мілану-Камському. До складу його групи мали увійти запасні частини, що в той час розташовувалися в районі Тернополя й Золочева. Генерал наказав цим формуванням перейти за Дністер, де збирався створити на їхній базі бойові відділи.

Головне командування перекидало на «румунський плацдарм» сили, які ще не були задіяні в бойових операціях. Маршал Е. Ридз-Сміглий видав наказ про евакуацію до південно-східних районів усіх військових формувань із Гродненського округу. 17 вересня значна частина залізничних ешелонів, якими перевозили ці війська, перебувала між станціями Сарни та Рівне. 13 вересня надійшов наказ про евакуацію гарнізонів польських укріплень на Поліссі. Через чотири дні завантажені залізничні ешелони були готові вирушити в путь. Окрім того, на «румунський плацдарм» була переведена й уся польська військова авіація.

Перші кроки з організації оборони на волинських землях було зроблено 9 вересня, коли на Західному Бузі почалося створення заслонів, що передусім мали зупинити самочинну евакуацію цивільного населення до східних регіонів тогочасної Польщі. Лінія заслонів складалася з двох ділянок: «Володимир» від Сокалає до Дубенки (виключно) під проводом генерала К. Савицького та «Шацьк» від Дубенки (включно) до Бреста на чолі з генералом Т. Коссаківським, якого невдовзі замінив генерал М. Трояновський. Окрім організації поліційного кордону, генерали мали сформувати бойові підрозділи, необхідні для захисту переправ. З цією метою їм були підпорядковані запасні частини в цьому районі.

У Володимир-Волинському було створено 12 піхотних батальйонів та 5 артилерійських батарей. Увечері 14 вересня німецька 4-та легка дивізія зайняла Грубешів й із ходу, захопивши плацдарм на східному березі Бугу, здійснила безуспішну

атаку на Устилуг. Наступного дня німці підтягнули свіжі сили й розпочали новий наступ, який також було відбито. Після цього німці повернули до Замостя, залишивши під Устилугом невеликий підрозділ. Водночас поблизу Шацька три нашвидкуруч сформовані польські батальйони успішно відкинули розвідку німецької 3-ї танкової дивізії, котра з району Бреста намагалася вийти на залізницю Холм — Ковель.

17 вересня лінія найбільшого просування німецьких військ у південно-східних та центральних районах тогочасної Польщі виглядала приблизно таким чином: підступи до Борислава й Дрогобича — Щирець — Рудки — Львів (в облозі) — Жовква — Рава-Руська — Грубешів і далі вздовж західного берега Бугу до району Бреста. На цьому фронті діяли три німецькі дивізії: 57-ма піхотна — у районі Бориславських нафтових родовищ; 1-ша гірська — довкола Львова й 2-га танкова — у районі Рава-Руської. Найближчим часом до них мали приєднатися 7-ма й 44-та піхотні, 5-га танкова та 2-га гірська дивізії. Німці помітно послабили свій тиск, що польське командування розцінювало як ознаку загального вичерпання наступального потенціалу противника на першому етапі війни. За таких обставин маршал Е. Ридз-Сміглий вважав організацію оборони на «румунському плацдармі» досить реальною. Водночас він очікував, що французи от-от почнуть активні дії на суходолі, що змусить німців забрати війська з Польщі й перекинути на Захід.

Однак замість союзників уранці 17 вересня в наступ перейшли радянські війська, які почали швидко просуватися на польську територію. Ця обставина докорінним чином змінила становище польських військ. Маршал Е. Ридз-Сміглий не бачив можливості вести війну на два фронти. У зв'язку з цим він наказав усім військам відступати до південних кордонів Польщі. До Угорщини перейшло понад 40 000 польських вояків, до Румунії — приблизно 30 000, зокрема президент, уряд і сам верховний головнокомандувач разом зі своїм штабом. До Румунії було вивезено золотий запас країни та устаткування деяких оборонних підприємств, а також евакуйовано всю цілілу військову авіацію.

Після отримання інформації про наступ Червоної армії командири демобілізували групи «Шацьк» і «Володимир». Вояки, котрі походили із західноукраїнських і західнобілоруських земель, розійшлися по домівках, а інші перейшли на західний берег Бугу з наміром прорватися до оточеної Варшави.

Після 17 вересня війська генерала К. Соснковського продовжували свій марш на допомогу Львову, але після кількох денних важких боїв за села Рясне та Голоско вони не змогли прорватися до міста, до якого їм залишалося тільки півтора кілометри. Унаслідок зазнаних втрат знекровлені польські дивізії перестали існувати, розділившись на окремі групи, більшість із яких потрапила до радянського полону. Лише небагатьом вдалося уникнути неволі.

Оборона Львова тривала, адже головнокомандувач наказав не припиняти боротьбу з ворогом, сподіваючись, що військам із центральної Польщі вдасться прорватися до міста, а потім і за кордон. Але протягом наступних днів Львів був повністю блокований німецькими військами, які розпочали підготовку до рішучого штурму. 22 вересня генерал В. Лянгнер передав місто під контроль радянських військ. Таким чином, Львів не зіграв відведеної йому ролі перевалочного пункту на шляху до «румунського плацдарму» й став лише самотнім редутом польської оборони у вересні 1939 року.

Скориставшись загальним розвалом польського фронту, німці пішли далі на схід: захопили Жовкву, Великі Мости й досягли Західного Бугу від Кам'янки-Струмилівської до Сокаля, а також вийшли на лінію річки Стрий, зайнявши Бориславський нафтовий басейн. Таким чином, 18 вересня рубіж наймасштабнішого просування німців на західноукраїнських землях виглядав так: річка Стрий — Жидачів — Миколаїв — річка Зубра — Львів (в облозі) — Куликів — Кам'янка-Струмилівська — Грубешів. Там німецькі війська зупинилися, а через кілька днів туди вийшла й Червона армія.

У той час, коли польські війська намагалися стримати наступ німців, Радянський Союз готувався до нападу на Річ Посполиту.

Література та інші джерела

Бабин Яр : Масове убивство і пам'ять про нього : Матеріали міжнародної наукової конференції, 24—25 жовтня 2011 р., м. Київ. — К. : Укр. центр вивч. історії Голокосту, Громад. к-т для вшанування пам'яті Бабиного Яру, 2012. — 256 с.

Бекирова Г. Крымскотатарская проблема в СССР (1944—1991) / Г. Бекирова. — Симферополь : Оджакъ, 2004. — 332 с.

Беркгоф К. Жнива розпачу : Життя і смерть в Україні під нацистською окупацією / К. Беркгоф. — К. : Критика, 2011. — 455 с.

Боляновський А. Українські військові формування у Збройних силах Німеччини (1939—1945) / А. Боляновський. — Л. : ЛНУ ім. І. Франка, Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту, 2003. — 686 с.

Бугай Н. Депортація народів Крима (документи, факти, коментарии) / Н. Бугай. — М. : Инсан, 2002. — 240 с.

В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942—1947 / В. В'ятрович. — К. : ВД «Києво-Могилянська академія» ; Центр досліджень визвольного руху, 2012. — 288 с.

В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. — Л. : Центр дослідження визвольного руху, 2006. — 144 с.

Вехвіляйнен О. Фінляндія в Другій світовій війні: між Німеччиною і Росією / О. Вехвіляйнен. — К. : Темпора, 2010. — 246 с.

Гайке В. Д. Українська дивізія «Галичина» : Історія формування і бойових дій у 1943—1945 роках / В. Д. Гайке ; за ред. В. Кубійовича. — Тернопіль : Мандрівець, 2012. — 208 с.

Гогун А. Между Гитлером и Сталиным / А. Гогун. — СПб : ИД «Нева», 2004. — 416 с.

Гогун А. Сталинские командос : Украинские партизанские формирования, 1941—1944 / А. Гогун. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : РОССПЕН, 2012. — 527 с.

Гриневич В. Військове будівництво в Радянській Україні (кінець 30-х — 80-ті роки ХХ ст.) / В. Гриневич // Історія українського війська (1917—1995) / Упор. Я. Дашкевич. — Л. : Світ, 1996. — С. 332—467.

Гриневиц В. Неприборкане різногосся : Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні. 1939 — червень 1941 рр. // В. Гриневиц ; НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, КІУС. — К. ; Дніпропетровськ : Ліра, 2012. — 506 с.

Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Рейхскомісаріаті «Україна» (1941—1944 роки) / І. Дерейко. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. — 174 с.

Дриг Е. Механизированные корпуса РККА в бою : История автотанковых войск Красной Армии в 1940—1941 годах / Е. Дриг. — М. : АСТ, 2005. — 830 с.

Ісаюк О. Роман Шухевич / О. Ісаюк. — Х. : КСД, 2015. — 256 с.

Кальба М. Дружини українських націоналістів / М. Кальба. — Детройт : Вид-во ДУН, 1992. — 143 с.

Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939—1945 рр.) / М. Коваль. — К. : Альтернативи, 1999. — 335 с. (Україна крізь віки. — Т. 12.)

Ковба Ж. Людність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» / Ж. Ковба. — К. : Дух і Літера, 2009. — 296 с.

Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. — Париж — Нью-Йорк — Л. : Наук. тов-во ім. Шевченка, 1993. — 657 с.

Круглов А. Трагедія Баб'єго Яра в німецьких документах / А. Круглов. — Днепропетровск : Ткума, 2011. — 148 с.

Кубійович В. Мені 70 / Володимир Кубійович. — Париж — Мюнхен : Наук. тов-во ім. Шевченка, 1970. — 135 с.

Кульчицький С. Червоний виклик : Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі : Кн. 3 / С. Кульчицький. — К. : Темпора, 2013. — 388 с.

Муковський І. Звитяга і жертвність : Українці на фронтах Другої світової війни / І. Муковський, О. Лисенко. — К. : ПВА «Книга пам'яті України», 1996. — 568 с.

Небелюк М. Під чужими прапорами / М. Небелюк. — Париж, 1951. — 208 с.

Непогасний огонь віри : Зб. на пошану полковника Андрія Мельника, голови Проводу українських націоналістів. — Париж : Націоналістичне видавництво в Європі, 1974. — 763 с.

Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. — Ньюарк — Нью-Йорк — Торонто, 1965. — 479 с.

Патриляк І. Перемога або смерть : Український визвольний рух в 1939—1960 рр. / І. Патриляк. — Л. : Центр дослідження визвольного руху ; Часопис, 2012. — 512 с.

Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, М. Боровик. — Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2010. — 590 с.

Посівнич М. Степан Бандера / М. Посівнич. — Х. : КСД, 2015. — 256 с.

Рибченко Л. Кузьма Дерев'янка: з музейного досьє / Л. Рибченко. — К. : Національний музей історії України у Другій світовій війні : Меморіальний комплекс, 2015. — 43 с.

Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима : Сталін, нацисти і Захід / Л. Різ. — К. : Темпора, 2010. — 444 с.

Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусі, Литві, Латвії, Естонії у 1940—50-х рр. / А. Русначенко. — К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2002. — 519 с.

Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 — июль 1956 гг.) / под ред. Ю. И. Мандельштам. — М. : Гос. Изд-во юридической литературы, 1956. — 531 с.

СССР — Германия. 1939—1941 : Сб. документов : В 2-х кн. : Кн. 1. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. / Сост. Ю. Фельштинский. — Вильнюс : Моклас, 1989. — 123 с.

Стеттиниус Э. Ленд-лиз — оружие победы / Э. Стеттиниус ; пер. с англ. С. Луговского. — М. : Вече, 2000. — 400 с.

Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : Історичні нариси : У 2-х кн. : Кн. 1 / Ред. кол. : В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. — К. : Наук. думка, 2011. — 735 с.

Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : Історичні нариси : У 2-х кн. : Кн. 2 / Ред. кол. : В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. — К. : Наук. думка, 2011. — 942 с.

Українська Головна Визвольна Рада : Документи, офіційні публікації, матеріали : Кн. 4 : Документи і спогади. — Торонто — Л. : Літопис УПА, 2001. — Т. 26.

Chevtchenko Jacques. Légionnaires ukrainiens à Peynier et autres volontaires de la Légion étrangère. — Saint-Amand-Longpré, 2010.

Luciuk Lubomyr. Heroes of Their Day: The Reminiscences of Bohdan Panchuk. — Toronto, 1983. — 168 p.

Зміст

Вступ	3
ЗАРУЧНИЦЯ ГЕОПОЛІТИКИ: УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939—1941 рр.) (<i>Іван Патриляк, Андрій Руккас</i>)	5
Українське питання в міжнародних відносинах наприкінці 1930-х рр. Пакт Молотова — Ріббентропа (<i>І. Патриляк</i>).....	5
Українські землі під час Вересневої кампанії 1939 р. (<i>А. Руккас</i>)	13
Радянізація Галичини й Волині (<i>І. Патриляк</i>)	26
Українці в радянсько-фінській війні (<i>І. Патриляк</i>)	31
Приєднання до СРСР Бессарабії та Буковини: формування нових кордонів радянської України (<i>І. Патриляк</i>).....	35
В ЕПІЦЕНТРИ КОНФЛІКТУ: УКРАЇНА В НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ 1941—1945 рр. (<i>Іван Патриляк</i>).....	41
Німеччина та СРСР напередодні відкритого збройного протистояння (жовтень 1939 р. — червень 1941 р.)	41
Співвідношення сил та оперативні плани противників перед початком війни.....	45
Бої за Україну в 1941—1942 рр.: провал «стратегічної» оборони	48
Вигнання нацистів з України: наступальні операції Червоної армії протягом 1943—1944 рр.	60
ТОТАЛЬНА ВІЙНА НА ВИНИЩЕННЯ: ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НІМЕЧЧИНИ ТА ЇЇ СОЮЗНИКІВ В УКРАЇНІ (1941—1944 рр.) (<i>Іван Патриляк</i>)	72
«Життєвий простір на Сході»: Україна в планах нацистської Німеччини.....	72

Система управління окупованими землями: адміністративно-територіальний поділ, економічна експлуатація та соціальна політика.....	75
Формування системи безпеки в окупованій Україні. Проблема колабораціонізму.....	85
Життя під окупацією: повсякдення війни.....	91
Нищення цивільного населення й військовополонених в окупованій Україні	96

«ВСЕНАРОДНА БОРОТЬБА»:

КОМУНІСТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ ТА РАДЯНСЬКИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ (<i>Іван Патриляк</i>).....	101
«Підпільний обком діє»: комуністичне підпілля в Україні	101
Радянський партизанський рух (1941—1944 рр.)	105

ПОВЕРНЕННЯ НА АРЕНУ ІСТОРІЇ:

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (<i>Іван Патриляк, Володимир В'ятрович</i>).....	118
Національно-визвольний рух напередодні та на початку Другої світової війни: стратегія й тактика (<i>І. Патриляк</i>).....	118
Акт 30 червня 1941 р. — спроба відновлення української державності (<i>І. Патриляк</i>)	125
«Поліська Січ» отамана Бульби (<i>І. Патриляк</i>)	130
Створення УПА: структура й чисельність (<i>І. Патриляк</i>)	132
Боротьба УПА проти Німеччини та її союзників (<i>І. Патриляк</i>).....	142
Українська головна визвольна рада (<i>І. Патриляк</i>).....	152
Боротьба УПА з радянськими партизанами (1943—1944 рр.) (<i>І. Патриляк</i>)	154
УПА в протистоянні з Червоною армією та НКВС (<i>І. Патриляк</i>).....	162
Друга польсько-українська війна, або Війна у війні (<i>В. В'ятрович</i>)	173

ЗАРУЧНИКИ СИСТЕМИ: РАДЯНСЬКА ВЛАДА Й УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ

(<i>Іван Патриляк, Сергій Громенко</i>).....	200
Українці й влада: криза довіри (<i>Іван Патриляк</i>)	200
Переведення радянської економіки на «воєнні рейки» (<i>Іван Патриляк</i>)	208
Тактика «випаленої землі»: евакуація матеріальних цінностей та людських ресурсів (<i>Іван Патриляк</i>).....	213

Роль трудових та технічних ресурсів України у воєнно-промислового комплексі СРСР (<i>Іван Патриляк</i>)	217
Повернення радянської влади та українське суспільство (<i>Іван Патриляк</i>)	222
«Ніщо не забуте»: радянські репресії й депортації (<i>Іван Патриляк</i>)	233
Радянські депортації народів Криму в 1941—1944 рр. (<i>Сергій Громенко</i>).....	236
НЕПРОСТИЙ ВИБІР СОЮЗНИКА: УКРАЇНЦІ МІЖ ЗАХІДНИМИ ДЕМОКРАТІЯМИ ТА ГІТЛЕРІВСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ (<i>Максим Майоров</i>).....	
Пошук місця в антигітлерівській коаліції	243
Ставка на Третій Рейх (1939—1944 рр.).....	295
УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1944—1945 рр.)	
(<i>Максим Майоров</i>)	316
Запізнілі зміни в німецькій східній політиці	316
Українська національна армія	321
Створення ООН і «вихід» УРСР на міжнародну арену	327
ПОРАЗКА ЯПОНІЇ — ФІНАЛЬНИЙ АКОРД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
(<i>Яна ПРИМАЧЕНКО, Іван Патриляк</i>)	331
Вступ СРСР у війну з Японією (<i>Яна Примаченко</i>)	331
Українці в радянсько-японській війні (<i>Яна Примаченко</i>)	332
«ПЕРЕМОГА ОДНА НА ВСІХ»: ПІДСУМКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ	
(<i>Іван Патриляк</i>)	338
Література та інші джерела	347